

BOŻENA TOŁWIŃSKA

WYKORZYSTANIE METODY STUDIUM PRZYPADKU W BADANIACH SZKOŁY*

WPROWADZENIE

Metoda studium przypadku wykorzystywana jest do rozwijania wiedzy o rzeczywistości przez różne nauki, m.in.: pedagogikę, psychologię, socjologię, medycynę, teorię organizacji. Szczególne jej znaczenie akcentują przedstawiciele nauk o organizacji (zob. Eisenhardt i Graebner, 2007; Matejun, 2011; Wójcik, 2013; Ćwiklicki i Urbaniak, 2019). Wiedzę o organizacjach badacze rozwijają różnymi sposobami. Wykorzystują metody jakościowe, m.in.: etnografię organizacji, teorię ugruntowaną, autoetnografię, metodę biograficzną, ale świat organizacji może być również poznawany dzięki metodom ilościowym lub mieszanym (Kostera, 2015). Jedną z nich, często stosowaną w badaniach organizacji, jest studium przypadku. Opisy negatywnych i pozytywnych praktyk zarządzania są źródłem wiedzy oraz inspiracją dla kadr kierowniczych, np. na temat, jaką drogę wybrać, a jakich działań zaniechać w doskonaleniu organizacji (Matejun, 2011). Szkoła jako jedna z organizacji również może być poznawana za pomocą tej metody.

Ze względu na to, że studium przypadku zyskało dużą popularność wśród badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe, w literaturze jest różnorodnie definiowane oraz klasyfikowane (zob. Stake, 2010; Yin, 2015). Różnice te występują już w samej nazwie, np. Henryk Mizerek (2017) stosuje termin

Dr hab. BOŻENA TOŁWIŃSKA – Katedra Pedagogiki Porównawczej, Wydział Nauk o Edukacji, Uniwersytet w Białymstoku; adres do korespondencji: ul. Świerkowa 20B, 15-328 Białystok; e-mail: b.tolwinska@uwb.edu.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2909-9783>.

* Artykuł jest rozwiniętą wersją referatu wygłoszonego w czasie II Ogólnopolskiego Forum Doktorantów Pedagogiki z udziałem Gości Zagranicznych, na temat: „Funkcjonowanie szkoły i jej podmiotów wobec wyzwań cywilizacyjnych – teoria, badania, projektowanie zmian”, Instytut Pedagogiki, Katedra Dydaktyki, Edukacji Szkolnej i Pedeutologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin, 20 marca 2023 r.

Artykuły są objęte licencją Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-NC-ND 4.0)

„strategia”, odwołując się również do stanowiska Normana K. Denzina i Yvonne Lincoln (2010), Johna W. Creswella (2013), Donny Mertens (2010) czy Krzysztofa Koneckiego (2000), ale zwraca uwagę, że inni badacze używają nazwy „schemat badawczy”, np. w tekstach Krzysztofa Konarzewskiego (2000) i Krzysztofa Rubachy (2008). Z kolei w publikacji Roberta K. Yina (2015), w całości poświęconej studium przypadku, jest używana nazwa „metoda”, którą ja również posłużyłam się w tym artykule, a także wcześniej, realizując badania własne z jej zastosowaniem (Tołwińska, 2021). Robert E. Stake podkreśla, że większość badaczy realizujących studia przypadku używa własnych nazw na ich określenie i dodaje, przywołując stanowisko Howarda Beckera, że te etykiety mają niewielki związek z ich działaniami. „«Nazwa studium przypadku» ma zwracać uwagę na to, czego szczególnego można się dowiedzieć na temat danego przypadku” (Stake, 2010, s. 624). Badacz ten wyodrębnia trzy rodzaje studium przypadku – autoteliczne, instrumentalne, zbiorowe – ukazując różnice pomiędzy nimi i jednocześnie dodaje, że nie jest to jedyna klasyfikacja, w literaturze funkcjonują jeszcze inne podziały. Świadczy to różnorodności celów, jakie mogą być realizowane w ramach tej metody, a najbardziej ogólny ich podział to chęć zgłębienia danego przypadku samego w sobie oraz zainteresowanie przypadkiem jako reprezentacją szerszego zjawiska (Stake, 2010).

Miejsce teorii to także aspekt różniący studia przypadków (Ridder, 2017). Założenia teoretyczne mogą stanowić punkt wyjścia lub pojawiać się dopiero podczas analizy danych. Robert K. Yin definiuje studium przypadku jako „badanie empiryczne, które zgłębia współczesne zjawisko (przypadek) w kontekście rzeczywistości, zwłaszcza gdy granice między zjawiskiem a kontekstem nie są zupełnie oczywiste” (2015, s. 48). Badacz, który stosuje tę metodę, gromadzi dane z wielu źródeł oraz potwierdza ich zbieżność metodą triangulacji. Gromadzenie i analizę danych wyznaczają przyjęte wcześniej założenia teoretyczne (s. 49).

W świetle powyższych stanowisk, dalsza część artykułu będzie skoncentrowana na ilustracji różnych możliwości projektowania studium przypadku jako metody badań, pozwalającej uzyskiwać wiedzę o szkole, polegającej na „dogłębnym poznaniu wybranego przypadku” (Stake, 2015, s. 625). Henryk Decyzja o tym aspekcie ukierunkowuje proces badawczy. Mizerek podkreśla, że popularność wykorzystania studium przypadku nie idzie w parze z równomiernym upowszechnieniem zarówno uzyskanych wyników badań, jak i wiedzy dotyczącej poszczególnych składników tej procedury metodologicznej. Kwestie metodologii podejmowane są znacznie rzadziej, aniżeli prezentacje wyników badań (Mizerek, 2017). Nawiązując do tego wniosku, celem mojej wypowiedzi jest dodatkowy głos w dyskusji nad możliwościami wykorzystania tej metody do poznawania szkoły

oraz ukazanie sposobu realizacji własnego projektu badawczego z jej wykorzystaniem, akcentując kluczowe aspekty metodologii takich badań. Z częścią z nich zainteresowani czytelnicy mogą zapoznać się w publikacji prezentującej założenia teoretyczne oraz wyniki zrealizowanych badań (Tołwińska, 2021), natomiast został tam świadomie pominięty opis i uzasadnienie niektórych dokonanych wyborów metodologicznych. Aspekty te wydały mi się na tyle oczywiste, że ich opis był skrócony, natomiast z perspektywy czytelników, szczególnie rozpoczynających projektowanie własnych badań z wykorzystaniem studium przypadku, okazały się warte rozwinięcia. Z kolei inne aspekty, ze względu na charakter publikacji, zostały rozwinięte bardzo szeroko. Stąd wynikła decyzja o syntetycznym zilustrowaniu głównych założeń metodologicznych w odniesieniu do wybranego modelu studium przypadku (Yin, 2015) i podzieleniu się konkretnym przykładem z własnych doświadczeń badawczych, w kontekście wyborów wartych rozważenia przed podjęciem tego rodzaju badania. Poza tym w artykule zostaną zaprezentowane dwa odmienne przykłady studium zrealizowane przez innych badaczy jako ilustracja możliwości różnorodnych ujęć procesu badawczego w ramach studium przypadku.

1. DLACZEGO ZASTOSOWAŁAM TĘ METODĘ W BADANIACH SZKOŁY? PRZYKŁAD Z BADAŃ WŁASNYCH (W KONTEKŚCIE ZAŁOŻEŃ METODOLOGICZNYCH)

Projekt własnych badań z wykorzystaniem studium przypadku wynikał z refleksji dokonanych po wykonaniu dwóch wcześniejszych projektów badawczych, które miały charakter ilościowy. Jeden z nich był poświęcony kompetencjom społecznym dyrektorów szkół, natomiast drugi, mający bezpośredni związek z tą problematyką, szkole jako organizacji uczącej się. Ich realizacja przyniosła istotne wnioski, zbieżne z ustaleniami innych autorów, m.in. według Marco Kools'a i Louise Stoll'a (2016), zarówno w zakresie badań naukowych, jak i zastosowania koncepcji uczącej się szkoły w praktyce widoczny był brak wystarczających postępów. Badacze ci wyprowadzili konkluzję, że konieczne są dalsze badania i ciągły dialog między naukowcami, nauczycielami oraz decydentami na całym świecie. Nie rozwijam tych wniosków w tym miejscu, ponieważ zostały one przedstawione na konferencjach i opublikowane (Tołwińska, 2011, 2016, 2018). Nawiązuję do nich jedynie w celu ukazania, że wyostrzyły one dążenie do pogłębienia problematyki szkoły jako uczącej się organizacji oraz skierowały moją uwagę na jakościową strategię badawczą. Wybierając podejście jakościowe

dążymy do odkrycia tego, w jaki sposób ludzie tworzą swój świat (Flick, 2012). Rzeczywistość jest przedstawiana z czyjejś perspektywy, jej obraz jest konstruowany przez samych uczestników, jej subiektywne znaczenia często tworzone są w wyniku interakcji zachodzących między jednostkami w środowisku życia czy pracy (Creswell, 2013).

Wcześniejsze badania ilościowe (Tołwińska, 2016, 2018), których przedmiotem był zakres upowszechnienia założeń koncepcji organizacji uczącej się w praktyce, zrealizowane z udziałem dyrektorów 30 szkół, ukazały, że z ich perspektywy, sporo założeń tworzących model organizacji uczącej się (Senge, 2006) nie znajduje zastosowania w szkolnej codzienności. W wielu szkołach dyrektorzy nie zauważali wśród nauczycieli przejawów wzajemnego uczenia się lub warunków temu sprzyjających. W celu poznania specyfiki pracy szkoły jako organizacji uczącej się, następnym krokiem było poszukiwanie placówek, które mogłyby spełniać w jakimś zakresie kryteria tego modelu. Do kolejnych badań wybrałam więc szkoły nagrodzone certyfikatem „Lider organizacji uczącej się”. Jako podstawę teoretyczną projektu przyjął koncepcję organizacji uczącej się P.M. Senge’a (2006), dążąc do poznania, które z jej założeń realizowane jest w praktyce tych szkół, jakie warunki wynikające z przyjętego stylu kierowania istnieją w szkołach i w jaki sposób sprzyjają one stawianiu się taką organizacją.

Według twórcy tej koncepcji, P. M. Senge’a, „najlepszym sposobem zrozumienia roli lidera [...] w kontekście budowania organizacji uczących się jest spojrzenie na sposoby, w jakie ludzie podejmujący takie zadanie sami opisują swoje poczucie celu” (2006, s. 386). Przyjmując te założenia oraz ujęcie organizacji jako miejsca konstruowanego przez interakcje jej uczestników (Hatch, 2002), osadziłam projekt badań w paradygmacie konstruktywistycznym (Creswell, 2013; Berger i Luckmann, 2010). Zgodnie ze stanowiskiem konstruktywistów społecznych „jednostki dążą do zrozumienia świata, w którym żyją i pracują, nadając swoim doświadczeniom subiektywne znaczenia zorientowane na pewne przedmioty i zjawiska” (Creswell, 2013, s. 33). Projekt badawczy miał dominujący jakościowy charakter, chociaż wystąpił w nim element gromadzenia danych ilościowych.

Posiadanie przez szkołę certyfikatu „Lidera organizacji uczącej się” spełniało kryterium niepowtarzalności i wyjątkowości, zgodnie z definicją przypadku. W literaturze przedmiotu jest on ujmowany jako coś niepowtarzalnego, specyficznego, szczególnego, co możemy odnieść zarówno do badania biografii osób, organizacji, zjawisk, procesów, programów, społeczności lokalnych (Yin, 2015; Nowak, 2011; Turlejska, 1998; Pilch i Bauman, 2001). Może nim być np. pojedynczy uczeń, lekcja, program kształcenia, szkoła (Kubinowski, 2011). „Za przypadek można uznać zjawisko, które daje się łatwo wyspecyfikować” (Stake, 2010, s. 624).

W moim projekcie takim przypadkiem była szkoła nagrodzona certyfikatem. Zaistniał tu związek z założeniami teoretycznymi (Yin, 2015), czyli przyjętą koncepcją organizacji uczącej się (Senge, 2006) i to zadecydowało o zastosowaniu metody studium przypadku. Według Roberta K. Yin'a wybór tego podejścia wymaga określenia ramy pojęciowej przed wejściem w teren badań. Badacz, który chce przeprowadzić studium przypadku, opracowując projekt badań, powinien zawrzeć w nim „teorię» tego, co jest przedmiotem badania” (2015, s. 69). Wybór przypadku powinien nawiązywać do teorii, która zapoczątkowała badania. Opracowanie założeń teoretycznych w fazie projektowania badań, przed rozpoczęciem gromadzenia danych, umożliwia sformułowanie istotnych wniosków. Jest też fundamentem dla dokonania generalizacji analitycznej (odmiennej od generalizacji statystycznej dokonywanej w badaniach ilościowych) (Yin, 2015, s. 72). Takie podejście zastosowałam w moim projekcie.

Studium przypadku może obejmować jeden lub wiele obiektów. Pojedyncze studium należy wybrać wtedy, gdy przypadek jest „rozstrzygający, niezwykle, pospolity, odkrywczy lub longitudinalny (wymagający badań w dłuższym okresie)” (Yin, 2015, s. 83). Pojedyncze studium przypadku może mieć charakter holistyczny wtedy, gdy badacz dąży do poznania globalnego charakteru organizacji/programu lub zanurzeniowy – gdy w ramach przypadku możemy wyróżnić kilka podjednostek. Projektowanie studium wymaga zatem określenia jednostek analizy, taką jednostką może być np. organizacja (szkoła), a podjednostką poszczególni pracownicy (nauczyciele). „Jeżeli jednak dane koncentrują się tylko na pracownikach, uzyskujemy w istocie studium pracowników, a nie instytucji” (Yin, 2015, s. 88). Instytucja jest wtedy kontekstem, nie zaś celem studium.

W ostatnich latach zyskują popularność wielokrotne studia przypadku (Yin, 2015; Stake, 2010). Jeżeli założenia teoretyczne nie są skomplikowane, wystarczające mogą być dwie lub trzy replikacje. W przypadku zawichości teoretycznych, uzyskanie wysokiego stopnia pewności wyników, wymaga pięciu, sześciu, a nawet większej liczby replikacji. Badacz może dobrać przypadki podobne (replikacja literalna) lub odmienne (replikacja teoretyczna). Studia wielokrotne mogą mieć, podobnie jak pojedyncze, charakter holistyczny lub zanurzeniowy. W przypadku studium zanurzeniowego, którego jednostką analizy jest np. organizacja/szkoła, do analizy jej osiągnięć, oprócz wywiadów, wykorzystuje się badanie treści dokumentów, może również zajść potrzeba wykonania sondażu wśród pracowników czy/i uczniów. Wyniki sondażu w przypadku studium wielokrotnego należy odnieść do każdego przypadku oddzielnie, niewłaściwe jest łączenie danych do jednego zbioru (Yin, 2015). Jest to przykład zyskujących popularność badań mieszanych, które umożliwiają formułowanie

pogłębionych problemów i gromadzenie komplementarnych danych. W takim podejściu inne metody badawcze są zanurzone w studium przypadku (np. sondaż w studium przypadku). Badacz może też wybrać inną możliwość. Główną metodą może być sondaż oraz techniki ilościowe, a studium przypadku posłuży do poznania warunków w wybranej jednostce spośród objętych sondażem (studium przypadku w sondażu) (Yin, 2015).

Mamy więc wiele możliwości realizacji studium przypadku, których właściwy wybór zależy od jasno sformułowanego celu. W moim projekcie zastosowałam wielokrotne studium przypadku o charakterze zanurzeniowym. W badaniach wzięło udział pięć szkół posiadających certyfikat „Lider organizacji uczącej się”. Zebrane dane pochodziły z różnych źródeł: od dyrektorów, nauczycieli, uczniów, z wywiadów (z dyrektorem i nauczycielami), testu zdań niedokończonych dla uczniów, matryc (dla nauczycieli i uczniów), skali dla nauczycieli i analizy dokumentów. Stanowiły na tyle duży zbiór, że trudnością było ich uporządkowanie i przeprowadzenie analizy. Już na etapie planowania procesu badawczego warto odwołać się do wyjaśnień R. E. Stake’a, pomocnych w uporządkowaniu myślenia o wielości elementów. Należy wziąć je pod uwagę, aby zrozumieć przypadek i przeprowadzić dogłębną analizę, która powinna ukazywać złożoność, wielokontekstowość i kompleksowość relacji wewnątrz niego. „Przypadek jest jeden, ale składa się z różnych sekcji (np. produkcja, marketing, departamenty sprzedaży), grup (np. pacjenci, pielęgniarki, administratorzy), ma swój rytm (np. dni robocze, święta i dni obok nich), wymiary i domeny – niejednokrotnie tak liczne, że analizie poddawane są ich próby” (Stake, 2010, s. 632). Przekładając to na działania instytucji edukacyjnych, całościowa analiza będzie obejmowała np. sposób realizacji ich głównych funkcji: dydaktycznej, opiekuńczo-wychowawczej czy procesu kierowania, zostaną wzięte pod uwagę grupy uczniów, nauczycieli, rodziców, administracji, kadry pomocniczej oraz działania realizowane w codzienności i szkolne uroczystości (święta).

Możliwość zbierania różnorodnych danych (ilościowych i jakościowych) oraz korzystanie z wielu źródeł, jest mocną stroną studium przypadku. Dzięki temu można poszerzyć zakres badanej problematyki oraz wykazać zbieżność dowodów (Yin, 2015). Zazwyczaj jest ich jednak bardzo dużo, zwłaszcza gdy były zbierane z kilku źródeł lub badacz realizuje studium wielokrotne. Należy je więc uporządkować według jakiegoś kryterium. Jeden przypadek może być przedstawiony różnorodnie. To badacz dokonuje wyboru, co z jego perspektywy jest najważniejsze i decyduje o zawartości raportu, biorąc pod uwagę cel badania (Stake, 2010).

Analiza danych zebranych w ramach studium przypadku jest, według R. K. Yina, najtrudniejszym jego etapem (2015, s. 202). W związku z tym, pomocne jest poznanie ogólnych strategii analitycznych oraz szczegółowych technik, aby miała ona wysoką jakość. Wybór najbardziej odpowiednich pozwoli nadać jej właściwy kierunek i doprowadzi do pogrupowania danych wokół pojęć/kategorii/problemów najważniejszych w planie studium, z punktu widzenia jego celów. Robert K. Yin opisuje cztery strategie ogólne: odwoływanie się do założeń teoretycznych, opracowywanie danych od podstaw, tworzenie opisu przypadku w ramach określonej struktury, sprawdzanie prawdopodobnych konkurencyjnych wyjaśnień. Strategie te uzupełnia o pięć technik szczegółowych: dopasowywanie wzorca, tworzenie eksplanacji, analiza szeregów czasowych, modele logiczne i synteza porównawcza. Są to tylko propozycje tego autora, badacz, szczególnie posiadający już doświadczenie, może posłużyć się innym, wypróbowanym i skutecznym, sposobem analizy. Ważnym aspektem wartościowej analizy jest poszerzanie dyskusji w polu problemowym poprzez ukazywanie związku własnych odkryć z istniejącą wiedzą, pożądane jest nawiązanie do wcześniejszych badań własnych i publikacji, jeżeli badacz posiada już doświadczenie w tym zakresie (Yin, 2015, s. 201).

W celu uzyskania większej jasności wypowiedzi i podsumowania tej części oraz wyeksponowania najważniejszych elementów, podstawowe założenia własnych badań w odniesieniu do ogólnych reguł studium, za R. K. Yin'em, przedstawiam w tabeli 1.

Tabela 1. Procedury studium przypadku

Główne cechy/zasady wg R.K. Yin'a	Sposób wykorzystania w badaniach własnych (Tolwińska, 2021)
Perspektywa badawcza	
Można je zastosować w orientacji realistycznej (założenie, że istnieje jedna rzeczywistość, niezależna od obserwatora) oraz interpretatywistycznej (rzeczywistość społeczna jest subiektywnie konstruowana, interpretowana i uzgadniana poprzez interakcje).	Orientacja konstruktywistyczna
Przypadek	
Osoba, grupa, organizacja, szczególne zdarzenie, programy, decyzje, zmiany, projekty, relacje itp. Rozstrzygający, niezwykle, pospolity, odkrywczy, longitudinalny.	Szkoła posiadająca certyfikat: „Lider organizacji uczącej się”.

Założenia teoretyczne	
Wybór przypadku powinien nawiązywać do założeń teoretycznych. Konieczne jest dokonanie przeglądu literatury i opracowanie podstawy teoretycznej przed przystąpieniem do gromadzenia danych. Ułatwi to ich pozyskiwanie, nada kierunek jakie dane należy zdobyć i umożliwi wartościową analizę.	Koncepcja organizacji uczącej się P. M. Senge'a, na którą składa się pięć filarów: mistrzostwo osobiste, modele myślowe, budowanie wspólnej wizji, zespołowe uczenie się, myślenie systemowe.
Cele badań	
Potrzeba przeprowadzenia studium przypadku wynika z chęci uzyskania wiedzy o jednostkach, grupach, organizacjach, zjawiskach społecznych, procesach organizacji i zarządzania itp., z chęci dogłębnego ich zrozumienia. Poszerzenie wiedzy poprzez potwierdzenie, podważenie lub uzupełnienie teorii, która stanowiła punkt wyjścia.	Poznanie i opisanie przejawów organizacji uczącej się w praktyce szkół, aby wzbogacić wiedzę z zakresu kierowania szkołą w czasach dynamicznych zmian.
Problemy badawcze	
Rodzaj problemów badawczych jest istotną wskazówką do wyboru studium. Jest ono najbardziej odpowiednie do pytań typu: Jak...? Dlaczego...? Np. warto wykorzystać tę metodę jeżeli badacz szuka odpowiedzi na pytania: Jak działa określony nowowprowadzony program? Dlaczego jest, bądź nie jest skuteczny?	Problem główny: Jakie założenia organizacji uczącej się oraz w jaki sposób przejawiają się w codziennej praktyce (w realizacji funkcji dydaktycznej i opiekuńczo-wychowawczej i stylu kierowania) w szkołach z tytułem „Lider organizacji uczącej się”? Pytania szczegółowe odnosiły się do każdego z pięciu filarów, składających się na model organizacji uczącej się.
Modele studium	
– pojedyncze; – wielokrotne (kończy się podsumowaniem w postaci przekrojowych wniosków); – holistyczne; – zanurzeniowe;	– wielokrotne o charakterze zanurzeniowym;
Sposoby gromadzenia danych	
Badacz czerpie dane empiryczne z wielu źródeł i stosuje triangulację, aby potwierdzić ich zbieżność. Powinien być również wrażliwy na sprzeczności, starać się zebrać dodatkowe dowody, aby je wyjaśnić i sformułować uzasadniony wniosek. Studium może zawierać dane jakościowe i ilościowe (zebrane zgodnie z modelem badań mieszanych). Źródła danych to np.: dokumenty, zapisy archiwalne, wywiady, obserwacje bezpośrednie,	Równoległa strategia zanurzeniowa – jednocześnie zbieranie danych jakościowych i ilościowych pochodzących z: – wywiadu indywidualnego bezpośredniego, częściowo ustrukturyzowanego, pogłębionego, z dyrektorem szkoły, – wywiadu pisemnego z nauczycielami, – technik projekcyjnych (test zdań niedokończonych dla uczniów oraz matryca „W mojej szkole” dla uczniów i nauczycieli), – skali dla nauczycieli (ilościowa technika

obserwacje uczestniczące, artefakty fizyczne, filmy, fotografie, nagrania video, techniki projekcyjne i wiele innych.	pomocnicza, zanurzona w studium przypadku), – analizy stron internetowych szkół oraz dokumentów wewnętrznych, – obserwacji.
Sposób analizy danych	
Ogólne strategie analizy: – odwoływanie się do założeń teoretycznych, – opracowywanie danych od podstaw, – tworzenie opisu przypadku w ramach określonej struktury, – sprawdzanie prawdopodobnych konkurencyjnych wyjaśnień.	Strategia ogólna: odwoływanie się do założeń teoretycznych (interakcja pomiędzy materiałem empirycznym a teorią). Analiza jakościowa: – dane z transkrypcji wywiadów oraz pozostałe zgromadzone dane jakościowe, – koncepcja Milesa i Hubermana (2000) – ten sposób analizy jakościowej składa się z trzech współbieżnych typów działań analitycznych: redukcji danych, reprezentacji oraz wyprowadzania i weryfikacji wniosków. Analiza ilościowa: dane pochodzące ze skali podlegały zliczaniu częstotliwości wyboru określonej kategorii.
Zasady etyczne	
Świadoma zgoda uczestników badań. Ochrona prywatności. Gwarancja poufności.	Świadoma zgoda uczestników badań. Anonimowość (nazwy szkół nie zostały podane, każda placówka otrzymała kod, który był używany do opisu również wypowiedzi respondentów zostały opatrzone kodem, aby niemożliwa była identyfikacja autorów. Gwarancja poufności.

Źródło: opracowanie własne na podstawie R.K. Yin (2015).

W rezultacie przeprowadzonego wielokrotnego studium przypadku, obejmującego pięć szkół posiadających certyfikat „Lider organizacji uczącej się”, okazało się, że część zasad organizacji uczącej się jest widoczna w praktyce szkół, a niektóre z nich wymagają znacznie głębszego zakorzenienia. Na tej podstawie zostały nakreślone dwa kierunki/propozycje zmian, które mogą wzbogacić problematykę funkcjonowania szkół, szczególnie zaś kierowania nimi w czasach dynamicznych zmian. Jeden z nich dotyczy budowania wspierających środowisk wewnątrz szkół, które sami uczestnicy mogą dla siebie tworzyć. Drugi obszar zmian, który można zarysować na podstawie uzyskanych danych, dotyczy tworzenia przez decydentów, administratorów i innych lokalnych liderów, warunków dla szkół uczących się o kluczowym znaczeniu dla szerszego upowszechnienia tego kierunku rozwoju (Tołwińska, 2021). Pomijam tu szczegółowe wnioski i odnoszę się do tej części jedynie sygnalnie, aby na jej podstawie podkreślić cele

studium przypadku, które potencjalnie mogą być dzięki analizie osiągnięte, czyli – jak pisze R. K. Yin – badania takie mogą przyczynić się do poszerzenia wiedzy poprzez potwierdzenie, podważenie lub uzupełnienie teorii, która stanowiła punkt wyjścia. Może to zmienić kierunek dalszych analiz i kształt pola problemowego, w które wpisują się realizowane badania (Yin, s. 83).

Wykorzystanie w badaniach koncepcji organizacji uczącej się pozwoliło uwypuklić aspekty, w których różnice między tradycyjnym a nowoczesnym stylem kierowania są szczególnie znaczące w odniesieniu do możliwości dokonywania wewnątrzszkolnych zmian. Jest to istotne ze względu na potrzebę kreowania środowisk szkolnych sprzyjających uczeniu się, ujmowanych jako miejsce współtworzone przez wszystkie podmioty. Metafora organizacji uczącej się ma pomagać kadrom kierowniczym zmieniać dotychczasowe praktyki w zarządzaniu tak, aby organizacja stawała się polem współpracy wszystkich podmiotów na rzecz jej doskonalenia. Jednak nie wszystkie założenia tego modelu były obecne w praktyce badanych szkół. Istnieją utrudnienia w jego upowszechnianiu zarówno w charakterze relacji międzyludzkich w szkołach, jak też w postaci zewnętrznych norm administracyjnych, wynikających z obecnego kształtu polityki oświatowej. Dyrektorzy szkół, które objęłam badaniami, wyróżniali się poczuciem sprawstwa (Archer, 2013). Mimo dostrzegania wielu utrudnień koncentrowali się na zjawiskach podlegających ich wpływowi, które mogli zmieniać wraz z innymi członkami szkolnej społeczności. Można uznać, że był to ich sposób przeciwdziałania strukturalnym barierom. W związku z tym, dla zrozumienia sposobu ich działań duży potencjał może wnieść koncepcja człowieczeństwa M. S. Archer (2013). Dopełnienie koncepcji organizacji uczącej się tą perspektywą pozwoliło wyeksponować relację między poczuciem sprawstwa dyrektora i nauczycieli a zmienianiem kształtu struktur szkoły. W myśl teorii M. S. Archer człowiek nie jest istotą redukowaną do pełnionych ról czy społecznych konwencji. Dzięki refleksyjności, najważniejszej ludzkiej sile sprawczej, może wybierać różne projekty życiowe. Jej podstawowe założenie ukazuje, że człowiek jest zarówno kształtowany przez warunki społeczne, jak i zdolny by je kształtować, przezwyciężając różnorodne bariery przez własne twórcze działania (Archer, 2013). To dopełnienie było możliwe właśnie dzięki takiemu modelowi badań, dogłębnemu poznawaniu przypadku poprzez zbieranie różnorodnych danych pochodzących z wielu źródeł.

2. WYBRANE PRZYKŁADY BADAŃ ZREALIZOWANE Z WYKORZYSTANIEM STUDIUM PRZYPADKU

W tej części posłużę się dwoma wybranymi przykładami badań z zastosowaniem studium przypadku, dla zilustrowania możliwości różnych dróg postępowania badawczego, zastosowania różnorodnych technik gromadzenia danych i ich analizy, korzystając z badań innych autorów. Ukazują one szerokie możliwości pozyskiwania wiedzy o szkole oraz dają podstawę do rozwijania projektów badawczych czy też opracowywania projektów udoskonaleń, mimo że nie obejmują swym zasięgiem licznej próby. Badania te zostały wybrane ze względu na możliwość pokazania przykładów różnych podejść badawczych oraz ze względu na przedmiot badań, którym były współczesne zjawiska (zgodnie z definicją studium przypadku), stanowiące wyzwanie dla systemów edukacyjnych w globalnym wymiarze.

Jednym z takich projektów są badania Hannele M. Niemi i Päivi Kousa (2020) poświęcone percepcji zdalnej edukacji przez uczniów (percepcja uczenia się) i nauczycieli (percepcja nauczania) w czasie pandemii COVID-19, w jednej z lokalnych szkół średnich w Finlandii. Badaczki zastosowały studium przypadku, dane pozyskiwały od uczniów i nauczycieli za pomocą ankiety zawierającej pytania ze skalą oraz pytania otwarte, wykorzystując do tego elektroniczną platformę. Przeprowadziły również wywiady z kadrą kierowniczą. Zebrane dane miały charakter ilościowy oraz jakościowy. Do analizy danych ilościowych zastosowano statystykę opisową oraz analizę skupień, natomiast dane jakościowe poddano analizie treści. Rezultatem tych analiz są bardzo ważne wyniki i wnioski w kontekście wyzwań przed jakimi staje szkoła w przypadku ewentualnego kryzysu. Główny wniosek z tych badań ukazuje, że zdalną edukację w tej szkole wdrożono z powodzeniem, nauczyciele szybko nauczyli się korzystać z platform cyfrowych. Natomiast dodatkowe analizy danych jakościowych odkryły problemy warte namysłu i wdrożenia nowych rozwiązań, np. utrata przez uczniów motywacji do uczenia się, nadmierne zmęczenie, niższa jakość relacji międzyludzkich – brak autentyczności, spontaniczności, potrzebę wzmacniania przynależności do społeczności w czasie nauczania zdalnego. Badania te dostarczyły rekomendacji na przyszłość i na wypadek przyszłych zagrożeń, chociaż autorki podkreślają, że warto je rozszerzyć, ze względu na to, że dane pochodzą z jednej szkoły (Niemi i Kousa, 2020).

Inne badania zrealizowane jako studium przypadku prezentują odmienny sposób przeprowadzenia procesu badawczego, niż w pierwszym przykładzie. Celem badań była identyfikacja praktyk przywódczych dyrektorów dwóch

miejskich szkół podstawowych w Kalifornii (Bagwell, 2019). Szkoły te są interesującym przypadkiem do badań, ponieważ posiadają populację uczniów o wysokim wskaźniku ubóstwa, zróżnicowaną kulturowo i językowo, a w ciągu roku osiągnęły wzrost osiągnięć edukacyjnych uczniów oceniany w zewnętrznych rocznych testach. Ramą teoretyczną służącą do badania i analizowania praktyk była tu koncepcja przywództwa dystrybucyjnego. W badaniach zostały wykorzystane trzy źródła danych: dyrektorzy szkół, członkowie zespołu kierowniczego i nauczyciele. Dane empiryczne zbierane były z częściowo ustrukturyzowanych wywiadów oraz obserwacji. Zostały one poddane transkrypcji, a kodowanie oparto na przyjętej koncepcji przywództwa i pytaniu badawczym: Jakie są praktyki przywódcze dyrektorów szkół, które osiągnęły wzrost osiągnięć uczniów w rocznych testach państwowych? Studium dostarcza ważnych wniosków do doskonalenia pracy szkół poprzez praktyki przywódcze, szczególnie w aspekcie zmniejszania różnic szans edukacyjnych w zróżnicowanym kulturowo środowisku. Walka z nierównością szans edukacyjnych jest wyzwaniem systemów edukacji XXI w., w związku z tym poszukiwanie dobrych praktyk wychodzi temu naprzeciw. Rezultatem badań jest odkrycie czterech praktyk przywódczych: koncentracja na doskonaleniu nauczania, monitorowanie nauczania w klasach, tworzenie struktur promujących współpracę, wspieranie rozwoju przywództwa nauczycieli (Bagwell, 2019).

PODSUMOWANIE

Przedstawione w tekście trzy odmienne sposoby przeprowadzenia badań od pojawienia się problemu do opublikowania wyników, są jedynie przykładami podanymi dla ilustracji, a niewyczerpującymi różnych możliwości realizacji studium przypadku. Niewątpliwie są w nich elementy, które można by zrealizować inaczej. Dzielenie się swoim doświadczeniem ze świadomością bardzo dużego wyzwania, przed którym staje każdy badacz realizujący studium przypadku, jest częścią refleksyjnej praktyki badawczej. Potrzeba sporo doświadczenia, aby dostarczać czytelnikom wartościowych analiz, warto podejmować takie próby i – jak motywująco pisze R.K. Yin – „musisz się postarać, by raport był naprawdę dobry, nie wystarczy, że jakoś sobie z nim poradzisz. [...] Badacze, którzy odnoszą sukcesy, traktują zwykle fazę komponowania raportu jako szansę wniesienia istotnego wkładu w naukę i praktykę oraz podzielenia się swoimi dokonaniem” (2015, s. 209).

BIBLIOGRAFIA

- ARCHER, M. S. (2013). *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*. Tłum. A. Dziuban. Kraków: Zakład Wydawniczy „Nomos”.
- BAGWELL, J. L. (2019). Exploring the Leadership Practices of Elementary School Principals Through a Distributed Leadership Framework: A Case Study. *Educational Leadership and Administration: Teaching and Program Development*, 30, 83-103.
- BERGER, P. L., LUCKMANN, T. (2010). *Spoleczne tworzenie rzeczywistości*. Tłum. J. Niżnik. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- CRESWELL, J. W. (2013). *Projektowanie badań naukowych. Metody jakościowe, ilościowe i mieszane*. Tłum. J. Gilewicz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- ĆWIKLICKI, M., URBANIAK, A. (2019). *Studium przypadku w naukach o zarządzaniu*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie.
- DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. (red.) (2010). *Metody badań jakościowych* (T. 1). Tłum. K. Podemski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- EISENHARDT, K., GRAEBNER, M. (2007). Theory building from cases: opportunities and challenges. *Academy of Management Journal*, 50(1), 25-32. <https://www.doi.org/10.5465/AMJ.2007.24160888>
- FLICK, U. (2012). *Projektowanie badania jakościowego*. Tłum. P. Tomanek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- HATCH, M. J. (2002). *Teoria organizacji*. Tłum. P. Łuków. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KONARZEWSKI, K. (2000). *Jak uprawiać badania oświatowe*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- KONECKI, K. (2000). *Studia z metodologii badań jakościowych. Teoria ugruntowana*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- KOOLS, M., STOLL, L. (2016). What Makes a School a Learning Organisation?, *OECD Education Working Papers*, 137. OECD Publishing, Paris. <https://www.doi.org/10.1787/5jlwm62b3bvh-en>
- KOSTERA, M. (red.) (2015). *Metody badawcze w zarządzaniu humanistycznym*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO.
- KUBINOWSKI, D. (2011). *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia. Metodyka. Ewaluacja*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- MATEJUN, M. (2011). Metoda studium przypadku w pracach badawczych młodych naukowców z zakresu nauk o zarządzaniu. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketingu*, 19, 203-213.
- MERTENS, D. M. (2010). *Research and Evaluation in Education and Psychology*. Los Angeles, London, New Dehli, Singapore, Washington DC: Sage Publications, Inc.
- MILES, M. B., HUBERMAN, A. M. (2000). *Analiza danych jakościowych*. Tłum. S. Zabielski. Białystok: Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana.
- MIZEREK, H. (2017). Studium przypadku w badaniach nad edukacją. Istota i paleta zastosowań. *Przegląd Pedagogiczny*, 1, 9-22.
- NIEMI, H. M., KOUSA, P. (2020). A case study of students' and teachers' perceptions in a Finnish high school during the COVID pandemic. *International Journal of Technology in Education and Science*, 4(4), 352-369.
- NOWAK, S. (2011). *Metodologia badań społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- PILCH, T., BAUMAN, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- RIDDER, H. G. (2017). The theory contribution of case study research designs. *Business Research*, 10(2), 281-305. <https://doi.org/10.1007/s40685-017-0045-z>
- RUBACHA, K. (2008). *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- SENGE, P. M. (2006). *Piąta dyscyplina. Teoria i praktyka organizacji uczących się*. Tłum. H. Korońska-Mróz. Kraków: Oficyna Ekonomiczna.
- STAKE, R. E. (2010). Jakościowe studium przypadku. Tłum. M. Sałkowska. W: N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*. T. 1. (s. 623-654). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- TOŁWIŃSKA, B. (2011). *Kompetencje społeczne dyrektorów szkół*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- TOŁWIŃSKA, B. (2016). Overcoming organisational silence looking for opportunities to change school culture. W: L. Daniela, L. Rutka (red.), *Selected Papers of the Association for Teacher Education in Europe. Spring Conference 2015* (s. 209-221). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- TOŁWIŃSKA, B. (2018). Teacher Team's Maturity as The Basis for a Learning School. W: M. Attard-Tonna, J. Madalińska-Michalak (red.), *Teacher Education Policy and Practice. International Perspectives and Inspirations* (s. 194-214). Warszawa: Foundation for the Development of the Education System.
- TOŁWIŃSKA, B. (2021). *Kierowanie szkołą jako organizacją uczącą się. Studium przypadków*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- TURLEJSKA, B. (1998). Monografia pedagogiczna i studium przypadku. W: S. Palka (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych* (s. 75-88). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- WÓJCIK, P. (2013). Znaczenie studium przypadku jako metody badawczej w naukach o zarządzaniu. *E-mentor*, 1(48), 17-22.
- YIN, R. K. (2015). *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*. Tłum. J. Gilewicz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

WYKORZYSTANIE METODY STUDIUM PRZYPADKU W BADANIACH SZKOŁY

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest pokazanie różnych ujęć studium przypadku oraz różnych możliwości projektowania procesu badawczego z jego zastosowaniem, jako jednej z metod służących pozyskiwaniu wiedzy o rzeczywistości, m.in. o szkole. Analiza literatury ukazuje, że studium przypadku ma bardzo silną pozycję w metodologii badań społecznych i jest powszechnie stosowane przez przedstawicieli różnych nauk, co powoduje odmienności w jego rozumieniu. Stanowi to uzasadnienie dla poszerzania pola dyskusji i refleksji nad tą kwestią. W artykule zostaną przedstawione wybrane definicje studium przypadku, podstawowe założenia metodologiczne zastosowane w badaniach własnych w odniesieniu do reguł tej metody oraz dwa przykłady badań innych autorów, jako ilustracja możliwości różnorodnych ujęć procesu badawczego w jej ramach.

Słowa kluczowe: studium przypadku; szkoła; badania szkoły.

USING CASE STUDY METHOD IN SCHOOL RESEARCH

SUMMARY

The aim of the article is to indicate a different approach to the case study and various possibilities of designing the research process with its use as one of the methods used to acquire knowledge about reality, including school. The analysis of the literature shows that the case study has a very strong position in the methodology of social research and is commonly used by representatives of various sciences, which causes differences in its understanding. This justifies expanding the field of discussion and reflection on this issue. The article will present exemplary study definitions, basic methodological assumptions used in own research in the context of study rules and two examples of studies by other authors, as illustration of the possibilities of various approaches to the research process within the case study.

Keywords: case study; school; school research.